

Představme si situaci: koncentrační tábor v Osvětimi, oproti sobě stojí nacistický voják a židovský vězeň. Voják ublíží vězni, protože chce chránit árijskou rasu před „nečistotou“. Co se v této situaci odehrálo? Voják chrání ideu rasy, kterou postavil na piedestal Adolf Hitler. Chrání ji navzdory tomu, že ideje nemají tělo, nedá se jim tedy ublížit, a dle Platóna jsou dokonce i věčné. Naproti tomu člověku oproti vojákovi je zima, protože mu bylo všechno vzato, je nemocný, protože mu byl odepřen přístup k výživě, bolí ho tělo, protože ho voják bije a trápí. Jde o paradoxní situaci, která ovládala a ještě stále někde ovládá svět: mnozí ubližují lidem se smrtelným tělem, aby ochránili smyšlené ideje, které nic nebolí a doslovně vzato, jim to je vlastně jedno, protože nemají vědomí.

Český filozof **Václav Bělohradský** (v návaznosti na Theodora Adorna z frankfurtské školy) píše, že ideje či esence jsou k životu lhostejné jako boty esesáka. My dokonce můžeme říct, že můžou a byly použity jako zbraně, které ublížili mnohým jednotlivcům, skupinám, ba i celým národům (jak jsme byli svědky během druhé světové války, ale i předtím a poté (např. genocida Armenů, Řeků, Asyřanů během první světové války, genocida Tsutsiů a umírněných Hutů ve Rwandě v roce 1994, genocida bosenských Srbů muslimského vyznání v roce 1995, a mnohé další). Šlo o uplatňování schématu rozhodování, ve kterém byly ideje důležitější než lidé, což bylo příznačné nejen pro dvacáté století. Tento tragický omyl v rozhodování lidí byl po druhé světové válce rozpoznán, kdy byla obnovena Organizace spojených národů (1945) a přijata Všeobecná deklarace lidských práv, která zdůrazňuje význam a hodnotu každého člověka bez ohledu na jeho příslušnost k rase, barvě kůže, příslušnosti k pohlaví, náboženskému či politickému smýšlení, národnostní a sociální původ, majetkové poměry, příslušnost k rodu, atd. (čl. 2)¹.

¹ https://osn.cz/wp-content/uploads/2022/05/UDHR_2016_CZ_web.pdf

Jak výše vidíme, ubližování a genocidy pokračovaly i po přijetí deklarace. V Sovětském Svazu a v dalších socialistických krajinách byly lidé perzekuováni na základě tzv. třídního původu, posílání k převýchově, aby ztratili své buržoazní či jiné nepřátelské (např. náboženské) přesvědčení, v latinské a jižní Americe i v Africe probíhaly úspěšné i neúspěšné snahy o násilné revoluce a převraty ve jménu komunismu i fašismu (častokrát jako součást studené války), v Indonésii byly v letech 1965-1966 masakrovány lidé označené za komunisty po snaze o převrat, v Číně byli mládeží vražděni lidé se „zlými návyky a skony k tradici v kulturní revoluci v letech 1966-1969, podobnému „kulturnímu skoku“ bylo obětováno obyvatelstvo v Kambodži Rudými Khméry, pronásledování a vraždění politických oponentů, bělochů a homosexuálů, přesídlování, zotročování a znásilňování obyvatel v byly prováděny v Zimbabwě, Etiopii, Libérii, Libyi, Čadu, atd.; rasová segregace byla v USA až do roku 1965, apartheid v Jihoafrické republice do 1994, 11. září 2001 byly džihadistické teroristické útoky v USA a následně i v Evropě, v 2011 proběhl vražední útok neonacistu Thomase Breivika v Norsku, boj za „tradiční“ hodnoty prezentovali představitelé v Ruské federace v kontextech války na Ukrajině, atd.).

V roce 1997 v knize *Mezi světy a mezi světy* formuluje český filozof postmoderny principy, které můžou pomoci s identifikací (ne)správného jednání:

1. „Neopírej se o nic, co není smrtelné!“² (ideje nejsou více než smrtelný člověk před námi).
2. „Vyvod' všechny důsledky z toho, že smysl není nic, co by bylo v tvých větách či činech, ale je to jen použití, které pro tvé věty a činy vynalezli lidé, kteří ti naslouchali. Žádné větě nelze porozumět z ní samé, ale jen jako odpovědi na otázku, která si tu větu vynutila...Mé věty mají smysl, protože druzí lidé ve svobodném společenství jim naslouchají, ptají se a odpovídají...Představa, že smysl je schovaný uvnitř vět jako v nějaké konzervě, kterou stačí jen otevřít a pochopit, je nejnebezpečnějším dědictvím metafyziky. Smysl se nenalézá, ale vynalézá.“³

Dnes již nemá smysl vytvářet spekulativní systémy kdesi v kumbálku, bez ohledu na ostatní, bez adresátů. Smysl má mluvit s jinými, slyšet jejich odpovědi, kritiku i emoce, abychom nebyli odtrženi od reality. Smysl má reagovat na skutečné problémy, které se je i nás dotýkají, řešit je, zaměřit se na konkrétní lidské potřeby.

V předcházející etapě myšlení (moderna) člověk navrhoval řešení pro celé lidstvo, společnost, byl ochoten kvůli dosažení pokroku „něco“ obětovat ve smyslu hesla „když se kácí les, lítají třísky“. Něco – třísky byli někteří, kteří pokroku bránili (v osvícenství např. kněží, v marxismu např. buržoazie, v nacionalismu cizí příslušníci či zpochybňovatelé tradičních či národních hodnot“, v rasismu některé rasy, ve všech individualisté, které nechápou upřednostnění hodnoty celku nad jednotlivcem, jak jsme to viděli např. již v Platónově ideálním státu. V době moderního myšlení vládly ideologie jako uzavřené systémy s jednou ústřední pravdou -ideou, které uplatnění mělo změnit svět. S její uplatňovateli nebylo možné diskutovat, své pravdě nekriticky věřili (stala se dokonce jejich součástí, jak jsme již viděli u autoritářského svědomí popsaném Erichem Frommem a dalšími autory).

Německý postmoderní autor **Wolfgang Iser** ukazuje, že moderna neskončila, stále trvá – neumíme a nemůžeme se jí jen tak zbavit, myšlení lidí se mění jen pomalu (když vůbec). (Naše postmoderní moderna, orig. 1991). Lidé stále uvažují v intencích pokroku, nárokují si na absolutní pravdu, mnozí

² BĚLOHRADSKÝ, V. (1997): *Mezi světy a mezisvěty*. Praha: Votobia, s. 10.

³ Tamtéž, s. 10.

generalizují své zkušenosti a zdůvodňují to tím, že si to myslí „všichni“⁴, apod.⁵ Dle Welsche by jsme neměli své zkušenosti a názory zobecňovat jako univerzálně platné pro všechny, protože každá situace je jiná, každý aktér v situaci je jiný, ve světě nevládnou podmínky z naší situace, podmínek je mnoho, stejně jako je mnoho aktérů a jejich hodnotových preferencí, životních forem (způsobů života), apod. Proti diktaturám subjektivních či jednostranných pravd stavěných do pozic objektivních, univerzálních či absolutních pravd staví postmoderní etika do popředí hodnotu plurality a rozmanitosti, které proti tragédiím z doby plurality působí preventivně. To samozřejmě neplatí jenom o rozumových argumentech a protiargumentech, pluralita se týká i zařazení legitimacy osobních subjektivit a emocí, životních forem (náboženská, vědecká, venkovská, městská, subkulturní a d.). Jak v praxi uplatňovat tuto pluralitu? Nástrojem je stará známá – empatie, snaha vcítit se do jiných. To ovšem není vždy možné (dokáže se např. muž vcítit do pozice ženy? Ateista do pozice člověka s náboženskou vírou?), proto je vhodné počítat s tím, že toho vždy nejsme schopní – počítat se svými slepými uhly (jako v automobile, když ve zpětném zrcátku nevidíme auto hned vedle nás apod.). Možno bychom si mohli představit, že stojíme v galerii před obrazem, kterému se snažíme porozumět. Na chvíli se k obrazu přiblížíme, poté si ho prohlédneme z povzdálí, zjistíme něco o autorovi obrazu, jeho životních kontextech a dějinách období jeho vzniku. Porozumět pomůže i jeho umělecký směr, ke kterému patří, stejně jako ty, ke kterým raději nepatří apod. I tak se samozřejmě stane, že uměleckému sdělení neporozumíme, stejně jako umělcovi samotnému, resp. si tím nemůžeme být jisti. Postmoderními se nestaneme za jednu noc, je dobré podobně jako v jiných etikách cnosti se postupně v tomto smýšlení cvičit, získávat návyky uplatňováním empatie vůči jiným přímo, případně i ve své vlastní hlavě (předem počítat s tím, že mé úvahy nemůžou být dokonalé, protože nedokážu zjistit stanoviska ostatních). Postmoderní člověk nazírá na sdělení své i jiných kriticky, ba skepticky, (pochybuje o dokonalém porozumění), z čeho vyplývá i jistá tolerance a rezervovanost vůči nedorozuměním, které překonávat stojí za to, jelikož nám nezáleží tak na myšlenkách, ale živém člověku před námi. Heterogenní postoj je tedy vždy lepší jako postoj homogenní, protože podporuje vzájemnou otevřenost, porozumění a obohacení, bez nutnosti někoho ze společnosti vylučovat. Spíše naopak, musíme se smířit s tím, že žijeme ve vzájemně nekompatibilním a nesouměřitelném světě. Kdo ovšem kalkuluje s hledisky jiných, dokáže navrhnout oboustranně přijatelnější strategii, říká Welsch.⁶

⁴ Viz např. šéf poradců slovenského premiéra v ČT Erik Kaliňák. Newsroom ČT24. 24.11. 2023. Dostupné zde: <https://m.facebook.com/newsroomct24/videos/uprost%C5%99ed-odpov%C4%9Bdi-najednou-konec-ne-protoc%C5%BEe-by-n%C3%A1%C5%A1-host-erik-kali%C5%88%C3%A1k-%C5%A1%C3%A9f-porad/1064165437936137/>

⁵ Určitě jsme všichni zažili hádku, ve kterých se příbuzní či kamarádi nakonec kvůli svým pravdám pohádali a vzájemně si ubližovali. Z postmoderny vyplývající princip „lásky je víc než pravda“ by v tomto případě mohl pomoci.

⁶ Welsch, Wolfgang. Pluralita jako etická a politická hodnota. Praha: KLP, 1993, s. 52.

Václav Bělohradský i Wolfgang Welsch patří mezi novější postmoderní autory. Francouzský filosof **Alain Finkielkraut** v 80tých letech napadl stále přežívající modernismus ve školách. Ve svém kontroverzním díle *Destrukce myšlení* (orig. 1987) odmítl snahu o objektivní vzdělávání jako něco, co nás odcizuje sebe samým, našich blízkých, rodin, komunit, společnosti. Dokonce opisuje předsudky jako něco pozitivního, jako poznatky, které po staletí pomáhali skupině utvářet její identitu (nejsme jako oni), navracet ji k její středu. Školní snaha o objektivitu jedince napomáhá zbavit se tradičního nahlížení, vytrhuje ho z kořenů, zbavuje ho kontextů komunity, její historie, učí ho myšlence, že objektivní je lepší než subjektivní, příp. poznatky z rodiny a komunity. Jde o ideu, která rozvrací vztahy, dělá jedince osamělým. Nakonec, objektivní hodnocení může i ubližovat – jako např. známky na vysvědčení, které jsou průměrem známek za jisté časové období. Kdo nastavuje jejich „objektivnost“? Učitel - na základě svých schopností (z čeho umí získat data – převážně jen z vědomostí), na základě požadavků kurikula, subjektivních cílů, okolností.

Finkielkraut kritizoval Ústavu Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO), protože byla postavena na osvícenských hodnotách. Prezentuje totiž snaha vést člověka k autonomnosti přes vzdělávání, zaručovat hledání objektivní pravdy, k rovnému přístupu k výchově.⁷ Jedná se o západní modernistické myšlení prezentující západní hodnoty (které i nás vzdalují od nás samých) vnucované ostatním kulturám světa. Kromě kritizovaného etnocentrismu upozorňuje Finkielkraut i na opačný extrém – přílišný relativismus vedoucí ke kulturnímu nihilismu. Jak to, že dle mnohých mají např. Verdiho opery stejnou hodnotu jako opery o makání v práci, nebo že Shakespeare je srovnatelný s botami ve vitríně? Autonomie člověka neznamena odstříhnutí se od historie a obsahu kulturních kontextů, od poznání, může totiž vést ke ztrátě schopnosti posuzovat významy. Bez identifikace významu na základě vědění je autonomie nahrazovaná egoismem, sebestředností a soukromými zájmy. Objektivizace a redukcionismus vedou nakonec k přílišnému posílení subjektivismu postavenému na vyprázdněném egu, které je ve světě ztracené. Konzervativismus A. Finkielkrauta upozorňuje na problémy modernity i postmodernity, podobné argumenty ztráty kontextů a tím i identity člověka přinášejí i další autoři (kontextualisté jako např. C. Taylor)

Porozumění (vědění) kontextům utvářejícím našeho já je důležité i u **Michela Foucaulta**, toto vědění je mocí, schopností ovládnout svůj život. Foucault ve svých dílech ukazuje, jak převládající myšlenkové schéma ovládalo mysl i tělo člověka, jak vedlo člověka k poslušnosti vůči pastýřovi řídícím jeho život. Odhalení schémat – konstrukcí napomáhá poznání sebe samého a vede ho ke kultivaci sebe samého (Foucault bývá označován i jako poststrukturalista). V tomto smyslu navazuje Foucault na F.

⁷ Preambula ústavy. Dostupné zde: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/constitution>

Nietzscheho, filozofa s kladivem, který boural normativní a hodnotové systémy, které člověka deformují a vybízeli ho k osamostatnění, uchopení života do vlastních rukou.⁸

I další francouzský filozof **Gilles Deleuze** považoval F. Nietzscheho za prvního postmoderního filozofa. K vysvětlení pointy afirmace (sebepotvrzení) sebe samého využil v 60. letech známý příběh pána a raba. V díle Nietzsche a filosofie (1962) interpretoval hegelovský příběh: zatímco rab neví, kým je a svou identitu odvozuje od pána, který si ho podmanil, teda odvozuje svou identitu jako ne-pán, pán svou identitu odvozuje sám se sebe - nemusí se vymezovat vůči jiným, myslí, koná a žije tak, jak mu to vyhovuje. Rab nemá dost sil pro potvrzování sebe samého, musí proto negovat pána, je slabochem, který nedokáže vytvářet své vlastní hodnoty a nahlížet svobodně na svět, naopak, nahlíží na svět s pocitem ublížení a pomsty – resentimentu. V tomto smyslu každá tvorba hodnot a norem odvozená od někoho jiného (pána) či ze systému (metafyzického, náboženského atd.) je neautentická, vede k individuálnímu a společenskému nihilismu. Jedná se o bezcílnost vedoucí k nicotě namísto života, o psychologický stav, paralýzu aktivního života. Re-aktivní síly ovládnou člověka a způsobí jeho paralýzu, kterou spěje ke vlastní záhubě.⁹

Kritiku schovávání člověka za velké systémy (či velké příběhy, tzv. metanarativy) upínající se k pokroku společnosti kritizoval i francouzský filozof **Jean-François Lyotard**. Příběhy lidstva směřujícími k dosažení humanity a pokroku měly své zápletky i zvraty, své hrdiny i padouchy, své oběti i vyvolené.¹⁰ Za všechny vzpomeňme hegelovský projekt emancipace světového ducha, či mesianistické dosahování komunismu u Karla Marxe. Konec konců, každá kultura má své vlastní velké příběhy. Žádný z nich se nemůže stát tím pravým – jediným sjednocením světa, realitou je rozmanitost a pluralita světa.¹¹

Odvrácená strana postmoderní doby

Pluralita, rozmanitost, míchání forem se naplno projevili a stále projevují nejen v umění (literatura, architektura, malířství, a d.), ale i v mravech a morálce lidí. Mnozí nechtějí být součástí revolučního změny světa ve jménu pokroku, jelikož má příliš často krvavé ruce. Proto se odklonili od ideologií, podobně jak již předtím od náboženství. V globalizovaném světě jsou svědky rozmanitosti a míchání

⁸ Škop, M.: M. Foucault. In Dejiny etického myslenia. Kalligram, Bratislava, 2008, s. 768.

Dle Foucaulta má etika blízko k estetice: měli bychom poznávat seba samého a kultivovat se: proč by měl být dom nebo strom uměleckým předmětem a náš život ne?! Kultivace sebe sama se estetizuje existenci člověka, zároveň se tak děje i s jeho morálními kritérii. Máme se snažit, aby měl náš život co možno nejkrásnější podobu, etika je formou, kterou máme dát našemu životu. Pozn.: Foucault napsal díla Dějiny sexuality I., II., III., ve kterých mluví o souvislosti moci a lidské sexuality – ta je interpretována některými institucemi tak, aby měla nad člověkem moc, např. církev, rodina...přes vzbuzování pocitů viny, apod.). Škop, 2008.

⁹ DELEUZE, G. (2016): Nietzsche a filosofie. Praha: Herrmann&synové, s. 193-257.

¹⁰ BĚLOHRADSKÝ, Václav, 1992. Kapitalismus a občanské ctnosti. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel. 142 s.

¹¹ LYOTARD, Jean-François, 1993. O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem, Postmoderní situace. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR.

kultur, ale i životních forem (např. homosexualita již v mnohých krajinách nebývá trestaná, rodina nemusí být vždy jenom s dětmi a heterosexuálními rodiči, manželství již bývá celoživotním poutem spíše výjimečně a často již dokonce není ani dominantní formou soužití, narostl počet lidí, kteří jsou „singl“ a žijí v jedno sobových domácnostech a pod.), jsou často součástí demokratického mechanismu, který je postaven na pluralitě a diskuzi, kterou považují za důležitou, aby svou odlišnost taky mohli hájit. Všechno má ovšem i svou odvrácenou stranu. Francouzský filozof a sociolog **Gilles Lipovetsky** v díle *Éra prázdnoty* (orig. 1983), *Soumrak povinnosti* (1992), *Paradoxní štěstí* (2006) poukazuje na problémy jednotlivce a francouzské společnosti v postmoderní době. Člověk byl vytržen ze svých kořenů, a neví, kým je, proto je pro něj příznačné, že se neustále hledá. Cvičí jógu, platí si psychoanalytika, čte motivační literaturu, medituje, zkouší esoteriku a cizí náboženství, cestuje, hledá svůj životní styl v módě, atd. Je zaměřen na sebe samého, definuje ho narcismus a uspokojení konzumem (tělo je nakonec již jen to jediné, čemu ještě může věřit). Je jako atom či monáda, která nemá okna, ztratil solidaritu k ostatním, kterým není schopen porozumět, je osamělý, prázdný a apatický. Modernistický homo politicus věřící ideologiím, angažující se v občanské sféře organizujíc stávky a demonstrace se stává homo psychologicus. Vyjádřením této přeměny jsou filmy amerického režiséra Woodyho Allena, ve kterých protagonisté hledají své štěstí v proměnlivých vztazích, úletech, hledání osobního štěstí. Ve knize *Paradoxní štěstí* zjistil G. Lipovetsky, že většina Francouzů o sebe prohlašuje, že je šťastná, no na otázku, jestli jsou šťastni i lidé kolem, ovšem odpovídají negativně. Nikdy nik se v historii neměl tak dobře, a tak pociťují vinu, že to nedokážou, což může být odpovědí na paradox štěstí-neštěstí postmoderního člověka.¹²

Obnovení povinnosti a odpovědnosti

S úpadkem velkých náboženských systémů díky věku osvícenství, objevu evoluce, a dalším objevům prudce se rozvíjející vědy (teorie relativity, nástup sociologie a psychologie), s úpadkem ideologií (na základě tragických zkušeností) člověk ztratil pocit povinnosti správného jednání, a obětovat se pro vyšší dobro. I tak ho ale samozřejmě konají, jenom se již nemají potřebu obětovat (a taky ostatních) – jsme v éře tzv. bezbolestní morálky, dobro a své dobré jednání konzumujeme: pošleme dárcovskou SMS dětem v Africe, koupíme poukaz pro charitu jako vánoční dárek, učiníme dobročinnost ve čtvrtek večer nalíváním polívky lidem bez domova, občas někoho virtuálně adoptujeme, sdílíme dobrý odkaz na sociální síti. Konzumujeme svůj dobrý pocit z vyprodukovaného dobra, to ale nestačí. V díle *Soumrak povinnosti* Lipovetsky říká, že ačkoli jsme již v tzv. postmoralistní době a velké etické systémy nás již

¹² Lidé se prohlašují za šťastné, neboť přiznat si opak „podkopává morálku“. V hyperkonzumní společnosti se již lidé nechraní před uhrančivým pohledem druhého, nýbrž před vlastními negativními úsudky, ze kterých by mohl vzejít trýznivý obrázek vlastní existence. V zásadě tu jde o snahu zabránit skleslosti a zachovat si sebedůvěru. LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Střed. Praha: Prostor, 2007, s. 351.

nevzrušují, měli bychom přece jen oprášit etiku odpovědnosti, ze které vyplývá povinnost za budoucnost dalších generací (např. etika odpovědnosti H. Jonase). Problémy ničení prostředí, problémy vycházející z prudkého rozmachu techniky, narůstající nerovnosti ve světě (a d.) potřebujeme řešit prostřednictvím profesionality, vzdělanosti, kvalifikovanosti. To jsou základní úkoly člověka, staronové povinnosti, které nikam nezmizli. Nelze je řešit úplně bezbolestně (jak jsme již zvyklí), morální povinnost mobilizace lidských schopností stále přetrvává.¹³

Použitá literatura

- BĚLOHRADSKÝ, V. (1997): Mezi světy a mezisvěty. Praha: Votobia.
- BLAŽKOVÁ, M. (2022): Dějiny etických teorií od Bergsona po Tugendhata. Praha: Karolinum.
- DELEUZE, G. (2016): Nietzsche a filosofie. Praha: Herrmann&synové.
- DELEUZE, G., GUATTARI, F. (2010): Tisíc plošin. Praha: Herrmann&synové.
- FINKIELKRAUT, A. (1993): Destrukce myšlení. Atlantis.
- HAUER, T. (2014): Skrze postmoderní teorie. Praha: Karolinum. LIPOVETSKY, G. (1999): Soumrak povinnosti. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G. (2007): Paradoxní štěstí :esej o hyperkonzumní společnosti. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G. (2001): Éra prázdnoty :úvahy o současném individualismu. Praha: Prostor.
- LYOTARD, J. F. (1993): O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem, Postmoderní situace. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- NIETZSCHE, F. (1992): Fragmenty o nihilismu. In Filosofický časopis, 40/2, s. 626-637.
- ŠKOP, M. (2008): M. Foucault. In Dejiny etického myslenia. Bratislava: Kalligram, s. 767-772.

¹³ BLAŽKOVÁ, M. (2022): Dějiny etických teorií od Bergsona po Tugendhata. Praha: Karolinum.